

Arhe XII, 23/2015

UDK 1 Plato

17

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

MILENKO A. PEROVIĆ

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

PLATON¹

Sažetak: Autor daje sintetički prikaz osnovnih elemenata Platonove filozofije. Uz osnovne biobibliografske informacije sažeto predstavlja Platonovu metafiziku, dijalektiku, kozmologiju i psihologiju. Centralno mjesto u radu ima prikaz Platonove praktičke filozofije, a u njoj koncepcije najbolje politeje.

Ključne riječi: Platon, praktička filozofija, *politeia*, pravednost, ideja

Platon (427-347. g.pr.n.e.) je Sokratov učenik i Aristotelov učitelj. Njegova filozofija je velika sintetička cjelina metafizike, kozmologije, antropologije, psihologije, etike i praktičke filozofije. Djela je većinom pisao kao dijaloge. Istoričari filozofije se uglavnom slažu da se njegova djela mogu svrstati u četiri perioda: (1) *Sokratski period* s značajnijim djelima *Apology (of Socrates)*, *Protagoras* i *Thrasymachus*; (2) *Prelazni period* s djelima *Gorgias*, *Meno* i *Cratylus*; (3) U *zrelom dobu* Platon je napisao djela *Symposium*, *Phaedo*, *Phaedrus* i *Politeia (Republic)*; (4) U *poznom periodu* nastali su njegovi spisi *Parmenides*, *Sophist*, *Philebus*, *Timaeus*, *Laws* i *Statesman (Politicus)*. U Atini je osnovao filozofsku školu Akademiju 388. g. pr. n. e. Cilj joj je bio „zajedničko učešće u slobodnom obrazovanju” mladića u filozofskim, političkim i etičkim pitanjima. Akademija je postojala devetsto godina (do 529. g. n. e.).

U svojoj metafizici Platon polazi od osnovnog stava Sokratove filozofije da je mišljenje bit i svrha ljudske volje. Taj stav proširuje u sistem filozofskih postavki kojim rješava osnovno pitanje helenske filozofije o jedinstvu

¹ Ovaj tekst je prevod enciklopedijske odrednice koja je napisana za *The Encyclopedia of Social Theory* (Blackwell).

mišljenja i bitka. Mišljenje shvata ne samo kao subjektivnu djelatnost čovjeka, nego i kao bit objektivne zbiljnosti. Zadatak je filozofije da misaonu bit zbiljnosti pokaže i kao bit ljudske svijesti. Jezgro Platonove metafizike je *teorija ideja*. *Ideje* (ἰδέα, idea, oblik, vid, lik, način) su opšti pojmovi. Platon im pripisuje logičko i ontološko značenje. Ideje su subjektivni pojmovi, ali i samostalna supstancijalna bića koja čine inteligibilni svijet. On je osnova čulnog svijeta. Ideje su vječni uzroci (*aitia*) i uzori (*paradeigma*) čulnih stvari. One postoje samo zahvaljujući svom učešću (*methexis*) u idejama. Učenje o idejama Platon je pokušao učiniti razumljivim poznatim *mitom o pećini*². Metafora izlaska iz pećine za Platona ukazuje na „izlaženje” ljudske svijesti iz čulnog svijeta u „sferu umnoga”. Vidljivi svijet se spoznaje čulima (*aisthesis*) i mnijenjem (*doxa*). Um (*noesis*) spoznaje istinski svijet. Taj svijet je *ono opšte* ili *ideja dobra*: „Ideju dobra, dakle, treba da shvatiš kao nešto što predmetima koji se mogu saznati daje istinu i što duši koja spoznaje daje sposobnost spoznavanja. Shvati je kao uzrok našeg znanja i kao uzrok istine koju spoznajemo umom”³ Platon dalje zaključuje: „Tako i u stvarima koje se tiču spoznaje, prisutnost (*parousia*) dobra ne daje samo to da budu spoznate, nego upravo iz njega samoga proizlazi njihov bitak (*to einai*) i njihova bit (*ousia*), a samo dobro nije bit, nego se po uzvišenosti i moći uzdiže iznad nje”⁴ Ideje su opštosti, tj. rodovi i vrste čulnih pojavnih stvari. Sve stvari duguju svoje postojanje nepropadljivim rodovima i vrstama u sebi, svom učešću (*methexis*) u njima, njihovoj prisutnosti (*parousia*) u sebi. Rodovi su trajni, dok su njihovi pojedinačni likovi propadljivi. Ideja dobra kao svrhe (*telos*) je *rod rodova*. Ona je jedinstvena i opšta svrha svih rodova ili svrha svih svrha, bit svih biti. Ideja dobra je ono Jedno koje gospodari u svim razlikama rodova, opštosti i pojedinačnosti stvari.

Platonova metoda mišljenja je dijalektika uma. Ona je „završni kamen nad ostalim naukama; nijedna se druga nauka ne može staviti iznad nje, nego je ona njihov krajnji cilj”⁵ Dijalektika je kretanje čistih pojmova, kretanje onoga *čisto logičkoga*. Ona je govor logosa bitka koji se čuje i razumije logosom ljudske duše. Njena svrha je spoznaja „živih bića kakva su ona po sebi, zatim zvijezda kakve su *po sebi*, najzad i sunca kakvo je *po sebi*”⁶. Usmjeren je da dokuči razlog (*logos*) svake stvari (534 b) i bit svega. U metodskom pogledu, dijalektika je misaoni postupak kojim se ono *opšte* nalazi u čulnoj

2 Platon, *Politeia (Republic)*, 514a – 517.

3 *Isto*, 508 e.

4 *Isto*, 509 b.

5 *Isto*, 534 e – 535 a.

6 *Isto*, 532 a.

svijesti i tako dopire do biti svake stvari. Prava realnost svega pojedinačnog je njegova *idealnost*. Prava istina svega je ono *opšte kao idealno*. *Poimanje* je dokučivanje opštega, sjedinjavanje bitnih određenja pojedinačnih predmeta, raščlanjivanje (*dihairesis*) i sinteza pojmova (*sinagoge*).

Platonova antropologija sjedinjava mitologem seobe duše ili reinkarnacije (*metempsychosis*) s racionalnošću helenske filozofije. Čovjekova duša (*psyche*) je „kretanje koje samo sebe može pokrenuti”. Postoji nezavisno od tijela i individualno je besmrtna. Duša egzistira prije nastanka tijela i postoji poslije njegovog nestanka. U odnosu na tijelo ona je pre-egzistentna i post-egzistentna. Duša je bitni konstituens čovjeka: „Čovjek – to je duša”. Takođe, „duša – to je čovjek”.⁷ Kao „prebivalište” duše, tijelo je propadljivo i potčinjeno besmrtnoj i neuništivoj duši. Ona vlada nad njim.⁸ Tijelo je „grob” ili „tamnica” duše.⁹ Duša oživljava materiju svojim djelovanjem i čini je tijelom. Dok je ona u tijelu, zauzima posredujući položaj između svijeta ideja i čulnog svijeta.¹⁰ Smrcu se duša odvaja i oslobađa od tijela, jer je vječno živa.¹¹ Po Platonu, duša je kompleksni fenomen. U raspravi o duši iz *Politeje* (588 c-e, 589 a-b) razlikuje tri njena dijela: požudni (*epithymetikon*), srčani (*thymoeides*) i umni (*logistikon*). Umni dio je oblikovni princip duše koji je besmrtni i srodan božanskom, dok su druga dva dijela propadljiva. Samo po umnom dijelu duše čovjek je uistinu čovjek. Um može držati pod kontrolom nagonsku snagu ostalih dijelova duše. Zahvaljujući tome, čovjek može biti čovjek i činiti pravedna djela. Čovjek se ostvaruje kao čovjek samo vlašću uma nad voljom i požudom.¹² U dijalogu *Phaedrus* Platon upoređuje dušu sa zapregom: umni deo duše je vozar, a srčani i požudni deo su dva konja. Srčani je dobar, a požudni rđav, pa ga vozar mora smirivati i usmjeravati.

Platon je imao namjeru da stvori uzorni državni poredak, koji bi počivao na ideji sofokratije (da filozofi budu kraljevi ili da kraljevi budu filozofi). Platonova praktička filozofija čini jedinstvo s njegovom dijalektikom, metafizikom, kosmologijom, antropologijom i psihologijom. Njezin je predmet ljudsko djelanje (*praxis*). Platon je od Sokrata preuzeo uvjerenje da ljudsko djelanje može biti razborito (*phronesis*). Može ga voditi um (*noesis*), a ne strast (*pathos*). Um je moć samosavlađivanja (*enkrateia*) i kontrole strasti. Samosavlađivanjem se postiže djelanje po vrlini. Ono je moguće zato što um

7 Platon, *Alcibiades I*, 130 c.

8 Platon, *Phaedo*, 79 e–80 b; *Gorgias*, 465 d.

9 Platon, *Gorgias*, 493 a; *Cratylus*, 400 c; *Phaedrus*, 250 c.

10 Platon, *Phaedo*, 65 a – 67 a.

11 Platon, *Gorgias*, 524 a – b; *Phaedo*, 64 c; *Timaeus*, 81 c – e; 73 b.

12 Platon, *Apology (of Socrates)*, 29 d – e.

može sebi postavljati dobre svrhe djelanja. Um stvara mogućnost valjanog djelanja čovjeka i ljudske zajednice (*polis*). Sokrat je osnovu razboritog djelanja tražio u subjektivnoj umskoj biti ljudske svijesti. Vjerovao je da se u njoj mogu naći valjane svrhe djelanja. Platon u tome slijedi Sokrata. No, za subjektivnu umsku bit svijesti traži više utemeljenje. Traži ga u političkom ustrojstvu zajednice, ali i u biti zbiljnosti.

Sokrat je um shvatio kao osnovu ljudskog djelanja i tako otkrio *moral* (*ēthos*) kao način djelanja individualnog čovjeka. Moral je djelanje (*praxis*) po vlastitim uvjerenjima, po savjesti (*daimonion*). Platon ne prihvata Sokratov moralni individualizam. Smatra da je individualizam doveo do krize klasičnog helenskog polisa. Platon postulira princip starog kolektivističkog sistema *jedinstva praktičkog života* Helena. Svjestan je da se taj princip ne može održavati inercijom važenja predstavne svijesti (*doxa*). Zadatak je filozofije da dokuči bit jedinstva zajednice. Ujedno, ona treba da obrazloži potrebu da se s tim jedinstvom uskladi djelanje svakoga pojedinca i države (polisa). Sokratova etika nije mogla riješiti taj zadatak. Naprotiv, apsolutiziranjem morala, Sokrat je ugrozio sklad politike, ekonomije, morala i prava kao oblika djelanja (*praxis*). Umjesto etike kao izolovane filozofske nauke, Platon razvija integralnu filozofsku refleksiju cjeline djelanja, tj. *praktičku filozofiju*. U njoj etika, politička filozofija, filozofija prava i filozofija ekonomije nijesu posebne i uzajamno strogo razgraničene filozofske discipline, nego su u čvrstom jedinstvu.

Za Platona se vezuje podjela filozofije na dijalektiku, etiku i fiziku. No, on ih nije shvatio kao samostalne discipline. Etika i filozofija politike su dvije strane iste filozofske nauke o ljudskom djelanju. Platon je prvi filozof koji je temeljno i sistematski istraživao fenomen političkog i individualnog djelanja. Zasnovao je filozofiju o integralnom ljudskom djelanju. U djelu *Politeia* (*Država*) pokazao je da se različiti oblici individualnog i kolektivnog ljudskog djelanja moraju posmatrati u jedinstvu. Prvu knjigu *Države* pisao je u prvom *sokratskom* razdoblju svog filozofskog razvitka. U njoj slijedi Sokratovu namjeru da etički odredi pojam pravednosti (*dikaiosyne*). Na osnovu Sokratovog individualističkog shvatanja pravednosti, kritikuje tradicionalni i sofistčki pojam pravde (*dike*). Zaključuje da se pojam pravednosti individue (etički pojam pravednosti) ne može valjano odrediti bez rasprave o pravednosti u državi (politički pojam pravednosti). O individui se ne može raspravljati bez njene povezanosti s zajednicom. Njihovo realno razdvajanje i suprotstavljanje dovelo je do krize klasičnog helenskog polisa. Platon zapaža da se u njegovom vremenu polis počeo razdvajati na „polis bogatih” i „polis siromašnih”. To vodi u opasnost sukoba među njima (*stasioteia*) i građanski rat kao najteži oblik socijalnog zla. Platon je uvjeren da

filozofija može pomoći da se klasični polis spasi od propasti. Spas se nalazi u otkrivanju najboljeg uređenja (*politeia*) polisa.

Platon stvara koncepciju *najbolje politeje*. Kasnije su je filozofi nazvali Platonovom *idealnom državom* i najčešće tumačili kao *prazni i neostvarivi ideal*. Platonova koncepcija najbolje politeje ipak nije filozofska himera. Njenu osnovu čini duboko razumijevanje biti helenskog polisa koji je realno postojao do njegovog vremena. U djelu *Politeje* on istražuje bit realnog praktičkog života Helena do kraja petog stoljeća. Zaključuje da je u klasičnom helenskom polisu smisao života i djelanja ljudi bio određivan dobrom *zajednice*. Dobra je građanska zajednica slobodnih ljudi izgrađena na *principu harmonije*. Platon smatra da *disharmoniju* u nju unosi subjektivna sloboda inividua, koja je sadržana u privatnom karakteru vlasništva i pravu na privatna uvjerenja. Privatnost dovodi do imovinskih i drugih podvajanja ljudi i uništavanja jedinstvenog duha zajednice. Mjerilo djelanja ljudi tada prestaje biti poštovanje važećih običaja i zakona. Ljudi to mjerilo onda počinju nalaziti u vlastitim znanjima, uvjerenjima i interesima. Platon zaključuje da kada individualizam i subjektivna sloboda postanu dominantnim, klasični polis mora propasti.

Platon nije svjestan da se u njegovom vremenu događa velika smjena svjetsko-istorijskih principa. Ne anticipira on da će princip subjektivne slobode postati principom zapadne civilizacije. Zato pokušava filozofski dokučiti bit klasičnog helenskog polisa i odstraniti iz njega destruktivni element *subjektivnosti i moralnosti* (subjektivno pravo pojedinca na vlastita uvjerenja, subjektivne svrhe i pravo na privatnu svojinu). Koncepciju najbolje politeje gradi tako što iz nje odstranjuje one elemente realnog helenskog praktičkog života koje smatra prijetnjom njegovom skladu. Najbolja politeja mora biti *staleški* uređena. Uistinu, tako su bili uređeni i stvarni klasični helenski polisi, uz specifičnosti političkih odnosa različitih socijalnih slojeva. Platon smatra da najbolja politeja mora isključivati slučajnosti koje dolaze od trenutnih „odnosa snaga” različitih političkih i socijalnih grupacija u polisu. Najbolja politeja mora imati umnu, nužnu i funkcionalnu strukturu da bi obezbjeđivala trajni sklad staleža. Svaka zajednica mora imati tri osnovne funkcije: *upravljanje, odbranu i stvaranje* materijalnih dobara. One određuju postojanje staleža, njihov broj i uzajamni odnos. Valjano vrednovanje tih funkcija obezbjeđuju zajednicu koja je pravedno uređena. Pravednost je dužnost svakoga građanina da – prema vlastitim sposobnostima i obrazovanju – ispunjava određene dužnosti: „Pravednost je da svaki pojedinac u državi treba da obavlja samo jedan posao (τὸ τὰ αὐτοῦ πράττειν καὶ μὴ πολυπραγμονεῖν

δικαιοσύνη)¹³.¹³ Pojam pravednosti određuje podjelu zajednice na staleže. On je i kriterijum kojim se svaki građanin razvrstava u odgovarajući stalež. Stalež upravljača treba da čine oni koji su sposobni da umno upravljaju. Njegova glavna vrlina mora biti *mudrost*. Polisom treba da vladaju filozofi koji su odabrani među najboljim (najmudrijim) pripadnicima zajednice. Drugi stalež imao bi ulogu odbrane zajednice. Njegova glavna vrlina mora biti vojnička *hrabrost*. Treći stalež – sačinjen od najmanje sposobnih za savlađivanje raznovrsnih vještina i nauka – bio bi stalež stvaralaca materijalnih sredstva za cijelu zajednicu. Njegova primjerena vrlina je *umjerenost*. Platon smatra da je skladna zajednica moguća samo ako svako radi posao za koji je sposoban. *Vrline* pojedinaca Platon izvodi u analogiji prema vrlinama zajednice. Platonova psihologija potpuno je u skladu s njegovom idejom skladne zajednice. Kao što u zajednici postoje staleži, tako i u duši postoje dijelovi (misaoni, srčani i požudni). Prevlast bilo koga od tih dijelova, dovodi do nesklada duše. Čestit je onaj čovjek kome su duševni dijelovi usklađeni. Platon zastupa koncepciju tzv. *četiri kardinalne vrline* čovjeka. Mudrost (*sophia*) je vrlina umnog dijela duše (*logistikon*). Hrabrost (*andreia*) je vrlina voljnog dijela (*thymos*). Umjerenost (*sophrosyne*) je vrlina požudnog dijela (*epithymetikon*). Pravednost (*dikaiosyne*) je opšta vrlina koja se sastoji u skladu ovih posebnih vrlina. Individua i država moraju živjeti u skladu.

Platonova i Aristotelova filozofija su dvije najuticajnije i najinspirativnije filozofije u duhovnoj povijesti čovječanstva.

MILENKO A. PEROVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

PLATO

Abstract: The author gives the synthetic review of the basic elements of Plato's philosophy. With the basic bio-bibliographical information, he also presents Plato's metaphysics, dialectics, cosmology and psychology. The review of Plato's practical philosophy and the conception of the best form of *politeia* therein, has the central place in the text.

Keywords: Plato, practical philosophy, *politeia*, justice, idea

13 Platon, *Politeia (Republic)*, 433 a.